

ПОЛОЖАЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЦРНОЈ ГОРИ  
СРЕДИНОМ XIX ВИЈЕКА\*

## Т Е З Е

На простору данашње Републике Црне Горе као саставног дијела Савезне Републике Југославије (Треће Југославије од 1991) у прошлости је био знатан број српских православних цркава и манастира. Цркве и манастире су подизали српски владари из династија Војислављевића, Немањића, Балшића и Црнојевића. До краја XV вијека највише цркава и манастира било је на обалама Скадарског језера у правцу Ријеке Црнојевића. На острву Врањини (у Скадарском језеру) било је једно вријеме сједиште Зетске митрополије, која под навалом Турака прелази на Обод (касније насеље названо Ријека Црнојевића), а одатле у Цетиње. У штампарији на Ободу штампана је прва српска ћирилска књига ОКТОИХ (1493 — 1494). Са Обода је штампарија пресељена на Цетиње. У Црнојевића штампарији штампано је неколико књига, међу којима и Октоих, чију 500. годишњицу српски и словенски народи ове године свечано и радно обиљежавају.

Крајем XV вијека, тачније 1499. године, Црна Гора је потпала под турску власт. Био је то крај слободе и независности и посљедњег дијела средњовјековног Српског царства.

Током XVI и наредних вјекова многе цркве и манастири на простору средњовјековне српске државе су порушени или су опустошени“. Такав је случај био и на простору Црне Горе. Цетињска митрополија, са сједиштем у Цетињу, током XVII, XVIII и прве половине XIX вијека постала је центар ослободилачке борбе српског народа не само у Црној Гори већ и на Балкану.

На почетку XVIII вијека у Црној Гори су се десила два догађаја судбоносна за будућу историју Црне Горе, и то: истрага потурица (1707) и успостављање званичних веза између Црне Горе и Русије (1711). Од историјске 1711. године па до краја независности Црне Горе као државе (1918) Русија је помагала и морално и материјално Црну Гору. Она је помагала и Српску православну Цркву у Црној Гори и на словенском југу — у књигама, одјећи и осталим црквеним потребама. То је период црногорских митрополита из династије Петровића — владике Данила (1697 — 1735), Саве, Василија, Петра Првог и Петра Другог Његоша (1830 — 1851) — када долази до подјеле духовне и световне власти у Црној Гори избором Данила Петровића за књаза Црне Горе 1852. године, кога је Русија поддржала и признала. Ово је био крупан догађај у државно-правном развитку Црне Горе.

\* Саопштење на руском језику, на међународном научном скупу Улога Цркве у историји народа централне и југоисточне Европе, Москва 16—18. јуна 1993.

Православне цркве и манастири били су изложени сталном пљачкању и рушењу од стране Турака. Цетињски манастир је два пута паљен — 1714. и 1785. године. Турска војска се никада није могла задржати више од неколико дана у Цетињу.

Након славних побједа Црногораца над Турцима у Мартинићима и у Крусима 1796. године под командом митрополита Црне Горе, Скадра, Приморја и Брда Петра Првог Петровића, турски војник никада није дошао у Цетиње као освајач. Након тих побједа у састав дотадашње четворонахијске Црне Горе (Катунска, Ријечка, Црмничка и Љешанска нахија) ушли су Бјелопавлићи, Пипери, Морача и Ускоци. Нешто касније (1831). у састав Црне Горе ушли су Кучи и Васојевићи.

Када се говори о Српској православној цркви у Црној Гори и средином XIX вијека, потребно је указати на основне изворе и литературу.

Архивска грађа о црквама и манастирима у Црној Гори у прошлости доста је оскудна. Како су цркве и манастири више пута паљени и рушени, у њима су пропадали и писани документи. Приликом бомбардовања Београда 1941. године уништени су драгоцене рукописне књиге, које су чуване у Народној библиотеци. На жалост, архивска грађа је пропала и уништена и у Првом и Другом свјетском рату. У току и после Другог свјетског рата пропали су драгоцени документи и старе рукописне књиге. Данас се највише архивске грађе чува у Манастирском архиву у Цетињу, у приморским манастирима, Манастиру у Пљевљима и у архивима у Цетињу, Котору, Херцег-Новом, Будви и Патријаршком архиву у Сремским Карловцима. Најбогатија је манастирска библиотека у Манастиру у Пиви, Манастиру у Пљевљима и у Манастиру у Цетињу.

Што се тиче иностраних архива, највише се архивске грађе чува у Архиву спољне политике Русије у Москви и Архиву Синода Руске православне цркве у Петербургу, у архивима у Одеси и Кијеву, затим у Државном архиву у Бечу, Националном архиву и Архиву Спољне политике Француске и Паризу, у Ватиканском архиву у Риму.

Што се тиче библиотека у којима се чувају старе рукописне књиге из Црне Горе, Приморја, Далмације, Херцеговине и Рашког краја (Санцака), њих је највише у Националној библиотеци у Бечу, Будимпешти, Ватикану, Паризу и Библиотеци Салтикова-Шчедрина у Петербургу. Знатан број црквених књига из Црне Горе Вук Караџић је продао. Књиге су носили и поједини научници, путописци и дипломати који су боравили у Црној Гори током XIX вијека.

Што се тиче литературе о цркви у Црној Гори, она је малобројна. Она у цјелини још није изучена. Током последњих неколико деценија настало је неколико важних радова о појединим манастирима у Црној Гори. Такви су радови Сретена Петковића о манастирима у Пљевљима и Морачи, затим А. Сковран

о Манастиру у Пиви. Ови радови су више посвећени градитељству и умјетничким вриједностима, него историји. О прошлости Цетињског, Морачког и Манастира Светог Василија Острошког Чудотворца писао је Божо Михаиловић и други. О положају Цркве у Црној Гори 1852 — 1878. писао је Н. Ражнатовић. Веома је значајан зборник радова о прошлости Манастира у Пиви, објављен поводом његове 400. годишњице. Такође студија П. Петковића о православним црквама и манастирима на простору сада бивше Југославије у границама из 1945. године. То је до сада најкомплетнији преглед српских православних цркава и манастира. О Манастиру Савини написао је студију В. Ђурић. До сада најкомплетнији рад о Цркви јесте Историја Српске православне цркве Ђ. Слијепчевића.

Током друге половине XIX вијека у Цетињу је покренута *Просвјета* часопис за цркву и школу. Поред осталог, Часопис је објављивао стара документа која се односе и на цркву и црквена питања. Затим историјате појединих цркава и манастира. Као историјски значајан извор је и за прошлост цркава и манастира у Црној Гори. Значајни су и календари *Грлица* (1835 — 1839) и *Орлић*, затим *Календар Бока* и други.

Црногорски митрополити из династије Петровића: Данило, Сава, Василије, Петар Први и Петар Други руководили су и црквом и државом. Посљедња два митрополита, Петар Први и Петар Други, могло би се казати да су се више бавили државним но црквеним питањима. О њима двојици постоји обимна литература — као државницима и књижевницима. — Њихова улога у црквеном животу, као и осталих црногорских митрополита, још није изучена.

На простору данашње Републике Црне Горе средином XIX вијека постојале су двије митрополије: Цетињска са сједиштем у Цетињу и Захумска митрополија. Цетињској митрополији припадале су цркве и манастири на простору четири нахије (Катунске, Ријечке, Црмничке и Љешанске), Скадру и његовој широј околини и Приморју. Цркве и манастири у Бјелопавлићком, Пиперском, Кучком, Братоножићком, Васојевићком, Морачком, Колашинском, Пљеваљском, Бјелопољском, Дробњачком, Шаранском, Ускочком, Никшићком и Пивском крају припадале су Захумској митрополији све до 1879. године, када је дошло до реорганизације обје митрополије.

Када се говори о црквама и манастирима у Црној Гори средином XIX вијека, мора се имати у виду територија коју је тада обухватала Црна Гора, односно територија која је била ослобођена од Турака.

Према подацима руског потпуковника Ј. И. Озерецковског од септембра 1837. године, у Катунској, Ријечној и Црмничкој нахији било је 9 манастира, и то у: Стањевићима (повременом сједишту црногорских митрополита), Цетињу (сједишту Цетињске митрополије), Ријечи Црнојевића, на острву Врањини, (ра-

нијем сједишту Зетске митрополије), на острву Кому, Ђелији, Орасима и Доњи и Горњи манастир у Црмници. У Бјелопавлићима су тада била два манастира: стари манастир на Ждребаонику и Острогу, у коме се чувају мошти Светог Василија Острошког Чудотворца; у Ђелији Пиперској један, у коме се чувају мошти св. Стевана Пиперског; у Ровцима један у Морачи стари манастир из XIII вијека и у Кучима један манастир. Дакле, на слободном простору Црне Горе 1831 — 1837. године било је 15 манастира са укупно 15 калуђера.

Православни манастири на Приморју од Будве до Дубровника били су под аустријском влашћу од 1814. године, а манастири у Бару, Улцињу и Скадру под турском влашћу.

Никшићки, Херцеговачки, Дурмиторски, Пљеваљски, Бјелополски, Колашински и Васојевићки крај били су под турском влашћу. На том простору било је неколико старих и познатих манастира као: у Никшићкој жупи, у Дробњацима (Малинску и Бијелој), Шаранцима у Добриловини, Довољи (Тара Ђурђевића) у Пљевљима, Бијелом Пољу, Беранама и у Пиви. На овим просторима било је много више малих цркава по селима.

Материјални положај цркава и манастира у Црној Гори средином XIX вијека био је веома тежак у сваком погледу.

У манастирима је био веома мали број школованих калуђера. Исто је тако био мали број свештеника у црквама. Попови су били мало образовани. Једва да су знали и да читају и пишу. Њихово образовање најбоље је илустровао владика Петар Други Петровић Његош у Горском вијенцу читањем попа Мића. То су били људи који су учили само у манастирима. Попови су се бавили земљорадњом и учествовали су у ратовима против Турака, што је била једна од карактеристика православних свештеника у Црној Гори Србији и на Балкану у XVIII и XIX. Све до 1863. године у Црној Гори није било осим школа, манастира, за свештенике. Тада је отворена прва богословско-учитељска школа у Црној Гори.

Материјални положај цркава и манастира у Црној Гори у овом периоду у неослобођеним крајевима био је изузетно тежак у сваком погледу. Били су изложени разним тешкоћама. Они су често пљачкани и рушени од стране Турака, нарочито стари манастири у Херцеговини и Дурмиторском крају, у којима су донесене историјске одлуке о ослободилачкој борби српског народа. Наравно, народ је те манастире обнављао.

Цркве и манастири су оскудијевали у свему: књигама, одјећи и другим црквеним потребама. Русија је помагала Српску православну цркву у Црној Гори, Србији и на ослобођеном југословенском простору, и то у књигама, одјећи, новцу и црквеним стварима, о чему говори реферат Е. Вјаземске. Но, ма колика та помоћ била, она није могла да подмири потребе цркве.

Далеко већу од материјалне била је морална подршка Русије у борби српског народа за ослобођење испод туђинске власти.

На ослобођеном простору Црне Горе манастири су имали земљу добијену путем завјештања од народа или путем куповине. Ради издржавања, манастири су држали стоку: овце, козе, говеда и коње. Неки су имали и своје млинове. Земљу су обрађивали или су је давали сељацима под аренду.

Скоро у свим селима постојале су цркве. Свештеници су били једва писмени људи, али су вршили црквене обреде: склапање бракова, крштавање дјеце, опијела и друго. За то су добијали одређену количину жита од сваког домаћинства. Према извјештају руског потпуковника Озерецковског из 1837. године, слика свештеника тада у Црној Гори изгледала је приближно овако.

„Священники ни в образе жизни, ни одеждою не омличаюмся от мирян: бреют бороды, носят за поясами пүстолеты и ятаганы и обрабатывают землю. Церковное служеное совершают они очень редко — два или три раза в год, за немением причта и служок. Вообще звание попа в Черногории есть более почечное“.

Српска православна црква у Црној Гори на неослобођеном простору у Приморју и Херцеговини имала је тешкоћа и од унијаћења, које је спроводио Ватикан. Са друге стране била је угрожена турским угњетавањем.

Москва,  
16. јуна 1993.

Јован Р. Бојовић